

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Филологиялық серия
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 2 (2022)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPYU00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/AHDL2386>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Шоқубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

*А. К. Матаева¹, С. Б. Жұмаәул², Э. И. Коптева³

^{1,2}Д. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

³Омбы мемлекеттік педагогикалық университеті,
Ресей Федерациясы, Омбы қ.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ЖАҢА БАҒЫТТАР

Қазақ әдебиетінің тарихын зерттеу, ғылыми негіздеу әр дәуірде түрлі белестерден өткені белгілі. Еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі ұлттық әдебиетті жаңа қырлардан жан-жақты зерттеуге, тың ізденістерге, сонымен қатар ақтандақтарды орнына келтіруге мүмкіндік берді. Қазіргі таңдағы заманауи зерттеулер нәтижесінде ұлттық әдебиетіміз қасаң саясат салдарынан қалыс қалған рухани, әдеби жәдігерлермен толықтырылды. Қазіргі қазақ әдебиеті тарихының өрісі кеңейіп, тарих тамыры тым тереңге бойлайтыны айғақталды. Мақалада қазақ әдебиетінің тарихын зерттеу мәселелері баяндалды. Қазақ әдебиетінің тарихын зерттеудің дәстүрлі бағыттарына және жаңашыл ізденістерге шолу жасалды. Дәстүрлі және жаңашыл ізденістердің ерекшеліктері, ғылыми ұстанымдары сараланды. Қазақ әдебиеті тарихын зерттеген ғалымдардың еңбектері, зерттеушілердің ертедегі және қазіргі ізденістері, ұжымдық зерттеу жұмыстары талданып, олардың әдебиеттану ғылымында алатын орны мен қосқан үлестері бағамдалды. Қазақ әдебиеті тарихына заманауи зерттеулердің енгізген жаңалықтары, аспектілері нақты ғылыми-зерттеу еңбектер негізінде екішелді. Тұтас қазақ әдебиетінің тарихын жасау жолындағы ізденістердердің өзіндік жүйесіне, тың қозғарастарға назар аударылды. Ұлттық әдебиетіміздің тарихын зерттеу жұмыстарындағы ізденістер мен пікірлерді сараптай келе, негізгі бағыттары анықталды. Зерттеу нәтижесі ретінде ұлттық мұраны зерттеудің жаңа жолдары бағамдалды. Ғасырлар бойы жинақталған әдеби мұраларымызды заманауи талаптар тұрғысынан қайта зерделеудің маңызы нақтыланды.

Кілтті сөздер: қазақ әдебиетінің тарихы, хронологиялық жүйе, диахрондық, синхрондық аспектілер, тарихилық принцип.

Кіріспе

Әдеби үрдіс тынымсыз, құбылмалы болғандықтан әдебиет тарихының жаңа белестерін зерделеу, түйсінуге, әр заманға сай рухани дүниелердің, көркем туындылардың әдебиет тарихындағы алатын орнын, маңыздылығын саралау әдебиеттегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Жаһандану дәуірінде әлемдік өркениеттің озық дәстүрлерін игеру барысында ұлттық әдебиеттің өрісі кеңеюімен қатар, әлемдік әдебиет тарихының дамуына да өз үлесін қосуда. Қатарға жаңа мәдени-рухани ерекшелігі бар ұлттық мәдениеттің қосылуымен бірге әлемдік мәдениет өзге сипаттағы құндылықтармен толыға түседі. Осы тұста біз қазақ әдебиеті тарихын зерттеудің дәстүрлі және жаңа бағыттарын саралау міндетін алға қойдық. Демек, қазақ әдебиетінің тарихын зерттеу еңбектерін жинақтап зерделеу, талдау, қазақ әдебиетінің тарихын зерттеудің дәстүрлі және қазіргі бағыттарын, ерекшеліктерін анықтау.

Материалдар мен әдістер

Мақаланың зерттеу материалдарына қазақ әдебиеті тарихын зерттеуге байланысты еңбектер, ғылыми тұжырымдамалар жатады. Әдеби зерттеулерге үлкен жауапкершілікпен қараған М. Әуезов, Б. Кенжебаев, Қ. Жұмалиев, Ы. Ысмайылов, С. Қирабаев, М. Базарбаев, Т. Кәкішев, Ш. Елеукенов, Р. Нұрғали, тағы да басқа ғалымдардың еңбектері және қазіргі қазақ әдебиеті тарихын зерттеудегі тың ізденістер сараланды. Қазақ әдебиеті тарихын зерттеудің дәстүрлі және жаңа бағыттарын қарастыруда жинақтау, талдау, салыстыру әдістері негізге алынды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ әдебиетінің тарихын зерттеу әр кезеңдерде түрлі белестерден өтті. Алғаш рет қазақ әдебиетін ғылыми, теориялық, тарихи тұрғыдан жүйелі түрде зерттеген еңбек А. Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышы» болатын [1]. Бұл еңбек әдебиет тарихын дәуірлеу бойынша тұңғыш қадамдарымен, ғылыми ұстаным ретінде хронология емес, әдебиеттің негізгі бағыттары мен мазмұнын алғандығымен ерекшеленеді.

1927 жылы М. Әуезовтің «Әдебиет тарихы» еңбегі жарық көрді, алайда мұнда басты назар ауыз әдебиетіне аударылды [2]. Сондай-ақ XIX ғасыр «зар заман» әдебиеті қарастырылып, қазақ әдебиетінің тарихын Асан Қайғыдан бастап Бұқар, Махамбет, Шортанбай, Мұрат, Ыбырай, Ығылман, Абай, сияқты ақындардың шығармашылықтарына жоғары баға берілген еді.

1928 жылы Халел Досмұхамедұлының ауыз әдебиетінің табиғатын зерделумен қатар оның 46 түріне сипаттама берген «Қазақ халық әдебиеті»

еңбегі шықты [3]. Ал ғалымның Махамбет, Мұрат, Шортанбай туралы зерттеулері қазақ әдебиетінің тарихын жасауда негіз болды деп айта аламыз.

Қазақ әдебиетінің тарихын зерттеуде С. Сейфуллиннің де үлесі салмақты. Ол қазақ әдебиетін сол заманның саяси-әлеуметтік жағдайына байланысты екі дәуірге жіктеді: билер дәуірі және орыс патшасына бағынған дәуір. «Қазақ әдебиеті» еңбегінде қазақтың ауыз әдебиетін түрлерге, жанрларға бөліп қарастырады. «Қазақтың ескі әдебиет нұсқалары» еңбегінде Бұқар, Балқы Базар, Шортанбай, Досқожа, Сүйінбай, Шөже, Балта, Кемпірбай, Жанақ, Түбек, Орынбай, Сералы, Тоғжан, Құлмамбет, Жамбыл, Майкөт сынды ақындардың өлеңдері мен айтыстары берілген. Аталмыш еңбектер қазақ әдебиетінің тарихына тұңғыш рет хронологиялық, хрестоматиялық жүйе енгізген құнды мұралар болып табылады.

XX ғасыр әдебиетінің көрнекті өкілі С. Мұқановтың әдебиет тарихына қатысты зерттеулерін XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдебиеті, Ш. Уәлиханов, А. Құнанбаев, XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ әдебиеті деп жіктеуге болады. Ол қазақ әдебиетінің тарихын XVIII ғасырдан зерттеп, «Қазақтың XVIII-XIX ғасырдағы әдебиетінің тарихынан очерктер» еңбегінде Бұхар жыраудың, Сырым Датұлының, Махамбет Өтемісұлының өлеңдеріне, Жанқожа батыр, Кенесары-Наурызбай туралы жырларға, «Бекет батыр» дастанына тоқталған. С. Мұқанов та «Зар заман» әдебиетін Асан Қайғыдан бастап, Бұхар жырау, Махамбет, Шортанбай, Мұрат, Ыбырай Алтынсарыұлы, Нармамбет, Шернияз, Досқожа, Күдері, Нысанбай, Ығылман сынды ақындарды «зар заман» әдебиетінің өкілдеріне жатқызып, олардың шығармаларына талдаулар жасады. Зерттеуші Шоқан Уәлихановтың, Абай Құнанбайұлының өмірі мен шығармашылығын, Алашорда әдебиетінің көрнекті өкілдері А. Байтұрсынұлының, М. Дулатұлы, О. Қарашұлының, М. Жұмабаевтың, С. Торайғыровтың, С. Дөнентаевтың, Б. Күлеевтің, М. Әуезовтің, Ж. Аймауытовтың шығармашылықтарын зерттеліп қарастырды. Сондай-ақ Мағжанның ақындығы жайында құнды пікір айтқан еді. С. Мұқановтың зерттеулері қазақ әдебиетінің тарихында маңызды орын алып, қазіргі таңда да ғылыми тұрғыдан баға жетпес еңбектердің бірі болып қалады.

Қазақ әдебиетінің тарихын жасауда күні кешегі тәуелсіздік алғанға дейін «ақтандақ» болып, шешімін таппай келген кезең – XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті болатын. Міне, осы бір саяси күрмеуі күрделі тақырыпқа алғаш рет жол салып, ғылыми тұрғыдан ерлік жасаған С. Мұқанов болды [4, 14 б.].

Қазақ әдебиеті тарихының кешенді түрде зерттелуін көксеген Е. Ысмайылов әрдайым әдебиеттану ғылымының үш саласына да назар аударып, тарихи мұраларға, ауыз әдебиетінің үздік үлгілерін үнемі жинап, жүйелеуге, жариялап, насихаттауға көңіл бөліп отырды [5]. Қазақ әдебиетінің тарихы саласында іргелі зерттеулер жүргізген ғалым әдебиетті: қазақтың

фольклоры, XVIII – XIX ғасырдағы қазақ әдебиеті, XX ғасырдағы қазақ әдебиеті деп жіктеп қарастыруды ұсынған болатын (Қазақ әдебиетінің тарихын жасау туралы. Социалистік Қазақстан, 1938.) Қазақ әдебиетінің тарихын ғылыми тұрғыдан жүйелеу, бірізділікке салу сияқты міндеттер алға қойылды. Осы орайда, қазақ әдебиетін дәуірлеу мәселесі бойынша бірқатар ғалымдар өз көзқарастарын айтып, пікірталастар туғаны мәлім.

Қажым Жұмалиев қазақ әдебиетінің тарихын Бұқар жыраудан, яғни XVIII ғасырдан бастауды ұсынды [6]. Бұл тұжырым «Қазақ әдебиеті» (1941), «Абайға дейінгі қазақ поэзиясы және Абай поэзиясының тілі» (1948), «Қазақ эпосы мен әдебиеті тарихының мәселелері» (2 томдық. 1 том, 1958; 2 том, 1960) сияқты еңбектерінде жалғасын тапты.

Қазақ әдебиетінің тарихын зерттеу ісінде, оны дәуірлеуде үлкен жаңалық әкелген Бейсембай Кенжебаев екені белгілі. Ғалымның тұжырымдамасы бойынша «Әдебиет тарихы халық тарихымен тығыз байланысты, соның бейнесі, көрінісі, сүрлеуі, ол қай кезде болсын халық тарихының ізімен жасалады. Демек, қазақ әдебиетінің ғылыми тарихы да қазақ халқы тарихының ізімен жасалуы тиіс». Осы тұжырымдамаға сәйкес қазақ әдебиетінің тарихы жаңаша дәуірленді:

1 Бұрынғы әдебиет (V – XV ғасырлар). Қазақ ру-тайпаларының ежелгі ру, ұлыс дәуірлеріндегі әдебиеті, көбінше, сол замандардағы түрік ру-тайпаларымен бірге жасаған ортақ әдебиет.

2 Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет (XV–XVIII ғасыр), қазақтың өзіндік әдебиеті.

3 Қазақтың XIX ғасырдағы жаңа, сыншыл, реалистік әдебиеті.

4 Қазақтың XX ғасыр басындағы (1900 – 1920 жылдардағы) әдебиеті.

5 Қазақ халқының Ұлы Октябрь социалистік революциясынан кейінгі советтік әдебиет [7].

Әдебиетші ғалым Қ. Алпысбаев: «Әдебиет тарихын дәуірлеудегі Б. Кенжебаев ұстанымы өміршеңдігін дәлелдеді, өз нәтижесін көрсетті. Соңғы елу жылға жуық уақыт бойы ғалым идеясы жүзеге асып, жоғары оқу орындары мен мектептерде қазақ әдебиетінің тарихы ежелгі түркі халықтарына ортақ дәуірге дейінгі кезең қамтыла оқытылып келеді» – деп көрсеткен болатын [8, 94].

Ғалым Б. Кенжебаев негізін салған қазақ әдебиетінің зерттеу мектебі қалыптасып, Ә. Қоңыратбаев, Х. Сүйіншәлиев, Т. Қожакеев, Р. Бердібай, Т. Кәкішев, Ә. Оспанұлы сияқты белгілі ғалымдар қазақ әдебиетінің тарихын тереңдете зерттеуді қолдап қана қоймай, өздері де рухани мұраны игере түсу істерінде айтарлықтай үлес қосты. Р. Нұрғали, У. Қалижан, А. Еспембетов сияқты дарынды ғалымдар Б. Кенжебаевтың ғылыми мектебінен өтіп, ғылыми бағытын жалғастырды. У. Қалижанның (Қазақ әдебиетіндегі діни-

ағартушылық ағым. 1998), Қ. Мәдібаеваның (ХІХ ғасырдағы қазақ әдебиеті. 2001), Б. Омаровтың (Зар заман поэзиясы. Генезис, типология, поэтика. 2003), А. Шәріптің (Қазақ поэзиясы және ұлттық идея. 2003), Н. Келімбетовтің (Ежелгі дәуір әдебиеті. 2005), Т. Еңсегенұлының (Көне түркі руна жазбасы. Екі томдық, 1 том 2007; 2 том 2008) т.б. еңбектерінде қазақ әдебиетінің тарихын зерттеудің жаңа өрістері ашылды. Қазақ әдебиетінің тарихы араб, парсы, қытай деректерімен толығып, тарихтың тереңінде жатқан рухани мұралар байи түсті. Мұның барлығы да рухани мұраны игере түсу істерінің алдына жаңа міндеттер қоюда. Әдебиеттің тарихын жаңаша пайымдаған зерттеулер көрініп, өзіндік пікірі бар жас зерттеушілер шыға бастады [4, 18 б.].

Қазақ әдебиетінің тарихы тым тереңде жатқандығын қазіргі зерттеуші ғалымдар анықтай түскендей. И. Нұрахмет қазақ әдебиетінің тарихына қатысты ізденістерінің нәтижесінде тың пікір білдіреді. Зерттеуші қазақ әдебиетінің тарихы Орхон-Енисей жазбаларынан емес, одан да ерте басталатынын алға тартады: «Қытай деректерінде кездесетін сақ, ғұн, үйсінқаңлы, түрік патшалықтар дәуірінің әдебиетіне тиісті нұсқалар мен басқа ұлттар тілінде жазылған әдеби үлгілер түркі халықтарына ортақ әдебиеттің бастау көздерінің бірі болып саналу керек» [9].

Қазіргі қазақ әдебиеті кеңес дәуірінен кейінгі барлық елдер әдебиетіндегі сияқты әр бағыттағы көзқарастар мен көркем эстетика аясындағы күрделі ізденістермен ерекшеленеді. Оған себеп жаңа ғасырға ену кезеңі бұрын-соңды болмаған мәдени-тарихи өзгерістермен тұспа-тұс келуі. Әдебиеттің жаңашыл бағыттары замануи өркениет үрдістерімен бірге, ұлттық сананың жаңғыруы, рухани құндылықтардың өзгеруі, көркем өнерде жаңа міндеттер қойылуымен байланысты.

Тәуелсіздік қарсаңындағы қазақ әдебиетінің тарихын қайта жазу мәселесін алғаш рет қозғаған ғалымдардың бірі – академик С. Қирабаев болды. Ол Ж. Аймауытовтың шығармашылық мұрасын жинақтауды, жариялауды қолға алған еді. Сөйтіп, 1989 жылы Ж. Аймауытовтың алғашқы бір томдық шығармалар жинағын құрастырып, алаш азаматын қазақ әдебиетінің тарихына қайта енгізді. Ғалым жазушының шығармашылығына арналған тұңғыш ғылыми зерттеулердің бірі «Жүсіпбек Аймауытов» атты монографиясын жазды. Аталмыш еңбекте «Қартқожа», «Ақбілек», «Күнікейдің жазығы» туындыларына ғылыми талдау жасап, жазушыны «үлкен прозаның тұңғышы», «тұңғыш қазақ драматургы», «тұңғыш реалист романшы» ретінде бағалайды [10].

Сонымен қатар С. Қирабаевтың қазақ әдебиеті тарихын зерттеу жұмыстарына елеулі үлес қосқан «Әдебиеттің ақтандақ беттері» атты монографиясы. Бұл еңбекте саясаттың құрбаны, ғасыр төңірегінде әдебиеттен тыс қалған ақын-жазушылардың шығармашылығына талдау жасалған. Кеңес

дәуірінде «ескішіл», «кертартпа», «ұлтшыл» саналған Дулат, Шортанбай, Мұрат, Әбубәкір, Нұржан, Мәшһүр-Жүсіп, Нарманбет сынды ақындардың шығармашылығына «қазақтың тұңғыш революцияшыл-демократтары» деп баға беріліп, жаңаша тәуелсіз көзқарас білдіреді. С. Қирабаевтың 2010 жылы жарық көрген «Әдебиетті қайта оқу» атты сүбелі еңбегін де жоғарыда аталған барлық ізденістер мен зерттеулердің қорытындысы деп есептеуге болады [11].

Қазақ әдебиетінің алаш алыптары мұрасы және қазақ әдебиеті дәуірлерінің ерекшеліктерін саралаудағы тың зерттеулер М. Базарбаевтың «Көрікті ойдан көркем сөз», Т. Кәкішевтің «Қазақ әдебиеті сынының тарихы», «Мағжан және Сәкен», Р. Нұрғалидің «Әуезов және алаш», С. Жұмағұлдың «XX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ әдебиеттану ғылымы», Т. Қожакеевтің «Көк сеңгірлер», Ш. Елеуеновтің «Мағжан», Т. Жұртбайдың «Ұраным – Алаш!», Р. Тұрысбектің «Жүсіпбек», т.б. және . бірқатар ұжымдық жинақтарда кездеседі.

Ұлттық әдебиетіміз бен мәдениетімізді жандандыруда ерекше орын алған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы қазақ әдебиетінің тарихын зерттелуіне оң серпіліс берді. Бағдарлама аясында қазақ әдебиетінің тарихына қатысты зерттеулер толықтырып, оның жаңа бағыттарын ұстанған «Бабалар сөзі» жүз томдық топтамасының ғылыми басылымын дайындау жобасы М. О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының ғалымдарымен жүзеге асырылды.

«Бабалар сөзі» жүз томдық сериясының 1-9 және 23, 24, 30, 31 томдарында шығыс халықтарының сюжеттеріне құрылған, бұрын жарық көрмеген хикаялық дастандар топтастырылды. Мәселен: «Сыршы молда», «Ғаяр қатын», «Шаһмаран» және т.б. 2005 жылы жарияланған 10-16 томдарына Қазан төңкерісінен кейін тыйым салынған 43 бірегей діни дастан енгізілді. Олар: «Мұхаммед пайғамбар», «Қисса Зарқұм», «Ғазауат сұлтан», т.б. «Бабалар сөзінің» 17 – 22 томдары отызға жуық күні бүгінге дейін белгісіз болған «Ғашықтық дастандармен» толықтырылып («Қисса Ләйлі-Мәжнүн», «Бозжігіт», «Қисса Шеризат-Күлшат», «Қисса Таһир- Зүһра»), ғашықтар дастандары 25, 26 томдарда жалғасын тапты. 32-томда тәуелсіздікке дейін жариялауға рұқсат етілмеген Түркі дүниесі, Шыңғыс хан, қазақ, үш жүз, найман, абақ керей рулары туралы А. Үлімжіұлы, Н. Оспанұлы, Б. Садықанұлы, Д. Саурықұлының шежірелік аңыздар жинақталған.

«Бабалар сөзі» сериясының 33-52 томдары «Батырлар жырына» арналды. Ауыздан ауызға тараған батырлар жырының бірнеше нұсқалары ұсынылған. Мәселен, «Алпамыс батыр» жырының 13 нұсқасы, «Қобыланды батыр» жырының 16 нұсқасы жинақталып, жүйеленді. «Батырлар жырының» біршама бөлігін XIV-XVII ғасырлардағы Ноғайлы дәуіріндегі «Қырымның қырық батыры» циклі құрайды. Бұл циклге енген «Орақ-Мамай», «Едіге», «Шора», «Қарасай-Қазы» жырларына жеке томдар арналған. Мысалы,

39-томда Едіге батырға арналған жырлар Ш. Уәлиханов, Ә. Диваев, М. Ж. Көпеев, Мұрын жырау, Нұртуған, Қ. Қылышбайұлы, Қ. Жапсарбаев, А. Өмірзақов үлгілері түпнұсқалар бойынша жинастырылып әзірленді. Соңғы екі мәтін тұңғыш рет ғылыми жолға түсті.

«Бабалар сөзінің» 53 – 55 томдарында «Қыз Жібек» пен Қозы Көрпеш – Баян сұлу» ғашықтар жырларының жарық көрген және жарық көрмеген үлгілері қарастырылған. Мысалы, «Қыз Жібектің» Мұсабай жырау, Ж. Шайхисламұлы (1900), Ш. Қалмағамбетов жырлаған көркем нұсқалары, ал «Қозы Көрпеш – Баян сұлудың» Ш. Уәлиханов, В. В. Радлов, Бейсенбай ақын, М. Ж. Көпеев, Г. Н. Потанин, Шөже Қаржаубайұлы, Н. И. Ильминский, А. Дәндібайұлы, Қ. Мейірманұлы, Молла Рахым, Б. Мақанов, М. Нукин нұсқалары жинақталды.

Кеңес заманында ұлт-азаттық идеяны ұстанған тарихи жырлар идеологияға қарама-қайшы келу себепті зерттеу нысаны ретінде шеттетілгені белгілі. Егемендігімізді алған соң рухани жәдігерлерімізді жаңғыртуға мүмкіндік туды. Демек, жүзтомдықтың 56-63 томдары тарихи жырларын қамтуы орынды. Мұнда Жәнібек ханның ерлік істері «Бағыр Жәнібектің өлеңі» (жыршысы – О. Тайманов), XVI ғасырдың тарихи оқиғаларын бейнелейтін «Олжаш батыр» (Ж. Төлепов) тұңғыш рет жарыққа шықты. Сондай-ақ XVIII ғасырдың белді қоғам қайраткері Төле би (Қ. Байболұлы) және Абылай туралы Көкбай жырлаған «Абылай хан әңгімесі», Мәшһүр Жүсіп Көпеев қағазға түсірген «Сабалақ», «Абылай мен Олжабай» жырлары қамтылды. Тарихи жырлар Бөгенбай батыр, Қабанбай батыр, Ер Жасыбай, Олжабай батырларға арналған. Жүзтомдықтың келесі сериялары қазақ фольклорының шағын жанрларын қарастырады. Мұнда халықтан, оның ішінде шетел қазақтарынан жиналған және қолжазба қорларында сақталған 2279 жұмбақ жинақталды. Мақал-мәтелдер 65-69-томдарында, 70, 71-томдарда ежелден келе жатқан фольклордың көне жанры қара өлеңдер мәтіндері «Мың бір маржан» (А. Сейдімбек, 1989) мен «Қара өлең» (О. Асқар, 1997) жинақтары негізінде тұңғыш рет 3918 шумақ қара өлең үлгілері және қытайдағы қазақтардан жиналған туындылар жарияланды. Келесі томдарда балаларға арналған өлеңдер, ертегілер және қазақ мифтері, Моңғолдағы қазақтардың фольклоры, ғұрыптық фольклор, өтірік және күлдіргі ән-өлеңдер сияқты үлгілер жинақталып, қазақ әдебиетінің тарихын зерттеу ісінде қомақты үлес қосты [12].

Қазақ әдебиетінің тарихын зерттеуде тың арнадағы еңбектер қосылып, жаңа тұжырымдар ғылыми тұрғыдан негізделіп қазақ әдебиетінің баюына септігін тигізетіні сөзсіз. Осы орайда жоғарыда аталған мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында М. О. Әуезовтің 50 томдық академиялық шығармалар жинағы, «Қазақ әдебиетінің тарихы» (10 том),

«Әдеби жәдігерлер» (20 том), «Классикалық зерттеулер» (34 том), «Ұлы дала тұлғалары» сериясымен «Жамбыл», «Абай» зерттеу еңбектерінің орны бөлек. Қазақ әдебиеті өрісін кеңейтуде маңызды орын алаған еңбектер ретінде «Қазақтың 100 поэмасы» сериясын, т.б. атап өтуге болады.

Қазақ әдебиетінің тарихын жаңаша саралаған елеулі еңбектердің бірі М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғалымдары дайындаған барынша толымды, әрі ғылыми дереккөздермен дәйектелген жаңа 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихынан» анық байқауға болады. Ұлттық әдебиет тарихын жаңадан жасау тек тарихилық қағида қажеттілігінен келіп туындайтын тұжырым ғана емес, ең бастысы әлем әдебиетінің және ұлттық көркем ой мен мәдениеттің даму заңдылықтарына негізделген. Әдебиеттің 10 томдық жаңа тарихы эстетика заңдылықтары тұрғысынан көркем сөз эволюциясы бойынша жаңа кезеңдерге бөлінетін болды. Бұл қазақ әдебиетінің өз көркемдік дамуында үш үлкен кезеңді жүріп өткендігін көрсетеді: 1) Абайға дейінгі әдебиет (ежелгі және ортағасырлық кезең); 2) Абай дәуіріндегі әдебиет (жаңа дәуір); 3) Абайдан кейінгі әдебиет (қазіргі кезең) [13].

Ұжымдық еңбектің басты құндылығы деп қазақ әдеби мұралары тұңғыш рет ұлттық мүдде тұрғысынан ғылыми түрде жүйеленіп, зерделенуі деп білеміз. Ауыз әдебиеті бұрынғы зерттеулерде негізінен жанрлық жүйе бойынша қарастырылса, жалпы редакциясын С. Қасқабасов басқарған «Қазақ фольклорының тарихы» 1-томында тұңғыш рет хронологиялық принциппен даму үстінде тарихи тұрғыдан сараланып, жаңалық енгізген. Сонымен қатар тағы бір ерекшелігі қазақ фольклорын үш кезеңге және тақырыптық жағынан іштей жанрларға бөліп жіктеуі. «Қазақ әдебиеті тарихының» 2-томында ежелгі дәуірдегі әдебиет, орта ғасырлар көне түркі жазба ескерткіштері, Қарахандықтар және Алтын Орда кезеңіндегі әдебиет қарастырылып, толық зерттелген. Мұндағы басты өзгешелік ертеде зерттелген туындылармен бірге алғаш рет ғылыми айналымға енгізілген көркем шығармалар (мәселен, Әлидің «Нахджул-Фарadis» шығармасы), сондай-ақ зерттеу жұмыстарына ежелгі әдебиетке байланысты түркі халықтары тілдеріндегі, араб, парсы, орыс, Батыс Еуропа тілдеріндегі деректерді қолдану болып табылады. Осы томда ежелгі қазақ әдебиеті тарихының хронологиялық жүйесі айқындалумен қатар, басты даму кезеңдері анықталды. Нәтижесінде қазақ әдебиеті:

- тарихи дәуірдегі әдебиетке қатысты жәдігерлер,
- көне түркі әдебиеті,
- Қарахандықтар тұсындағы әдебиет,
- Алтын Орда әдебиеті деп төрт кезеңге жіктеліп қарастырылған [14].

«Қазақ әдебиетінің тарихы» академиялық еңбегінің әр томында қазақ әдебиетінің тарихына әкелген жаңа ғылыми пікірлер, бағыттар баршылық.

«Қазақ әдебиетінің тарихы» он томдығы ұзақ ғасырлар бойы жинақталған әдеби мұраларымызды заманауи талаптар тұрғысынан қайта зерделеген, әлемдік әдебиет аясында қайта сараланған, ғылыми бағытта жүйелі бірізділікке түскен құнды зерттеу жұмыстарының бірі болмақ.

Қазақ әдебиетінің тарихын зерттеу жұмыстарындағы ізденістер мен пікірлерді сараптай келе, негізгі бағыттарын анықтауға болады: - қазақ әдебиетінің тарихын зерттеуде диахрондық жүйеге басымдылық берілгенімен, синхрондық аспекті тұрғысынан ақын-жазушылардың шығармашылық даралығын анықтау; - әдебиетті көркемдік-эстетикалық тұтастық ретінде қарастыру және бағалау; - әдебиеттің көркемдік-эстетикалық қызметінің ерекшеліктеріне, философиялық мәніне назар аудару; - әдеби мұраларымызды қайта зерделеу, пайымдау, сондай-ақ шетел қазақ әдебиетін зерттеу, орнын бағамдау; - ұлттық әдебиетімізді әлем әдебиетімен салыстыра талдап, ерекшелігін айқындау. Ескеретін жайт, әдебиет тарихын жаңадан жасау тек тарихилық қағида қажеттілігінен келіп туындайтын тұжырым емес, ең бастысы әлем әдебиетінің және ұлттық көркем ой мен мәдениеттің даму заңдылықтарына негізделеді. Сонымен қатар зерттеу нәтижесінде ұлттық мұраны зерттеудің жаңа жолдарын бағамдадық:

- әдеби дәуірлер көп қырлы идеялық-эстетикалық ізденістерді білдіреді, сондықтан, бірізді, заңды және біртұтас үдеріс ретінде көрсетілуі керек;

- әдебиеттің дамуы зайырлы және рухани-діни мазмұндағы бірлікте зерттелуі тиіс;

- әдеби құбылыстарды тарихи тұрғыдан объективті бағалау қажет, атап айтқанда, әр заман әдебиетінің ерекшеліктерін ескере отырып талдау, субъективизмнен аулақ болу.

Қорытынды

Ұлттық әдебиетіміздің тарихын зерттеуде қазақ әдебиеті әлем әдебиетінің құрамдас бөлшегі, түрлі әдебиеттердің жетістіктерін ұлттық ерекшелік призмасы арқылы қабылдап, байи түсетіні, әдебиеттану ғылымының жаңалықтарына сүйене отырып, жаңа ағымдар мен бағыттарды қабылдау-қабылдамау қарым-қатынасын өзі анықтайтынын және қазақ әдебиеті тарихына даму, тоқырау, белгілі бір позицияларды жоғалту, жаңару, жаңғыру кезеңдері сияқты факторлар орын алады. Бүгінгі таңда қазақ әдебиетінің тарихын зерттеудің дәстүрлі бағыттары жаңашыл ізденістермен толығып, қазақ әдебиетінің өрісі кеңейіп, тәуелсіздік биігінен әдеби құндылықтарымыз бағаланып, әдеби-эстетикалық дәрежеміз артқаны байқалады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Байтұрсынов, А.** Әдебиет танытқыш [Мәтін] : Зерттеулер мен өлеңдер / А. Байтұрсынов. – Алматы : Атамұра, 2003. – 208 б.
- 2 **Әуезов, М.** Әдебиет тарихы [Мәтін] / М. Әуезов. – Алматы : Ана тілі, 1991. – 240 б.
- 3 **Күзембаева, В.** Тұғыры биік тұлға [Мәтін] : Халел Досмұхамедұлына арналаған / В. Күзембаева. – Алматы : Орталық ғылыми кітапхана, 2008. – 278 б.
- 4 **Ысқақұлы, Д.** Рухани толғамдар [Мәтін] : Зерттеулер / Д. Ысқақұлы. – Алматы : Дәстүр, 2015. – 404 б.
- 5 **Пірәлі, Г.** Әуезовтің Е. Ысмайыловқа жазған хаттарындағы әдебиет мәселелері / Г. Пірәлі // *Ана тілі*. – [Электрондық ресурс] – <https://anatili.kazgazeta.kz/news/53695>
- 6 **Жұмалиев, Қ.** Қазақ эпосы мен әдебиет тарихының мәселелері [Мәтін] / Қ. Жұмалиев. – Орал : Ағартушы, 2010. – 436 б.
- 7 **Кенжебаев, Б.** Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері [Мәтін] / Б. Кенжебаев. – Алматы : Ғылым, 1973. – 167 б.
- 8 **Алпысбаев, Қ.** Қазақ әдебиеті тарихын дәуірлеуде Бейсенбай Кенжебаев ұстанымы [Мәтін] / Қ. Алпысбаев // Түркі өркениеті және тәуелсіз Қазақстан : 2 томдық. – Астана, 2011. – Т. I. – 482 б.
- 9 **Нұрахметұлы, И.** Қазақ әдебиетінің төркіні мен тарихын дәуірлеу (Б.з.д. дейінгі X ғасырдан заманымыздың XVIII ғасырына дейін) [Мәтін] : филолог. ғыл. канд... дис. авторефераты / И. Нұрахметұлы. – Астана, 2005. – 20 б.
- 10 Қирабаев, С. Көп томдық шығармалар жинағы [Мәтін] / С. Қирабаев. – Алматы : Қазығұрт, 2007. – Т. 4. – 258 б.
- 11 Қирабаев, С. Әдебиетті қайта оқу [Мәтін] : Әдебиеттік зерттеулер мен мақалалар / С. Қирабаев. – Алматы : Балауса, 2010. – 320 б.
- 12 Бабалар сөзі : Жүзтомдық [Мәтін]. – Астана : Фолиант, 2003–2013. –100.
- 13 Қазақ әдебиетінің тарихы // *Qazaqstan tarihy*. – [Электрондық ресурс] <https://e-history.kz/kz/first-president/show/12318/>
- 14 Қазақ әдебиетінің тарихы : Онтомдық [Мәтін]. – Алматы : ҚазАқпарат, 2004–2008. – Т.10.

REFERENCES

- 1 **Baitursynov, A.** Ádebiyet tanytqysh : Zertteýler men óleńder [Theory of literature. Research and poetry] [Text]. – Almaty : Atamura, 2003. – 208 p.
- 2 **Aýezov, M.** Ádebiyet tarihy [Literary history] [Text]. – Almaty : Ana tili, 1991. – 240 p.

3 **Kúzembaeva, V.** Tuғыry biik tulǵa: Halel Dosmuhamedulyna arnalǵan [Outstanding personality : Dedicated to Khalil Dosmukhameduly] [Text]. – Almaty : Ortalyq ǵylymy kitaphana, 2008. – 278 p.

4 **Ysqaquly, D.** Rýhanı tolǵamdar : Zertteýler [Spiritual thoughts : research] [Text]. – Almaty : Dastúr, 2015. – 404 p.

5 Pirali, G. Áyezovtiń E. Ysmarylovqa jazǵan hattaryndaǵy ádebiet máseleleri [Questions of literature in Auezov 's letters to E. Ismailov] // [Electronic resource] <https://anatili.kazgazeta.kz/news/53695>

6 **Jumalev, Q.** Qazaq eposy men ádebiet tarihyńyń máseleleri [Problems of the history of the Kazakh epic and literature] [Text]. – Oral : Áǵartýshy, 2010. – 436 p.

7 **Kenjebaev, B.** Qazaq ádebieti tarihyńyń máseleleri [Problems of the history of Kazakh literature] [Text]. – Almaty : Ǵylym, 1973. – 167 p.

8 Alpysbaev, Q. Qazaq ádebieti tarihyń dáýirleýde Beisenbai Kenjebaev ustanymy [The position of Beysenbai Kenzhebeyev in the periodization of the history of Kazakh literature] [Text] // Turkic civilization and independent Kazakhstan. – Astana, 2011. – *Vol. 1* – 482 p.

9 Nurahmetuly, I. Qazaq ádebietiniń tórkini men tarihyń dáýirleý [The origins of Kazakh literature and the history of periodization] [Text] : Avtoferat. Astana, 2005. – 20 p.

10 **Qırabaev, S.** Kóp tomдық shyǵarmalar jınaǵy [Multi-volume collection of works] [Text]. – Almaty: Qazyǵurt, 2007. – *Vol. 4.* – 258 p.

11 **Qırabaev, S.** Ádebietti qaita oqý : Ádebiettik zertteýler men maqalalar [New reading of literature : Literary research and articles] [Text]. – Almaty : Balaysa, 2010. – 320 p.

12 Babalar sózi : Júztomдық [The word of the ancestors : 100 Volume] [Text]. – Astana: Foliant, 2003-2013. – 100 Volume.

13 Qazaq ádebietiniń tarihy [History of Kazakh literature] // [Electronic resource] <https://e-history.kz/kz/first-president/show/12318/>

14 Qazaq ádebietiniń tarihy : Ontomдық [History of Kazakh literature: 10 Volume] [Text]. – Almaty : KazAqparat, 2004-2008. – 10 Volume.

Материал баспаға 13.06.22 түсті.

**A. K. Матаева¹, С. Б. Жумагул², Э. И. Контева³*

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

²Омский государственный педагогический университет, Российская Федерация, г. Омск.

Материал поступил в редакцию 13.06.22.

ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ: ТРАДИЦИОННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Статья посвящена рассмотрению проблем истории исследования казахской литературы. Представлен обзор как традиционных, так и новых направлений данной области научного познания. Были изучены особенности традиционных и новых исследований, рассмотрены различные научные платформы. Особое внимание было уделено сопоставлению трудов по истории исследования казахской литературы, оценке вклада исследователей и их роли в становлении и развитии научных направлений. При этом движения научной мысли рассматривалось в ретроспективе: от ранних трудов до современных работ. Путем анализа конкретных научных трудов рассмотрен вклад современных исследований истории казахской литературы. Уделено внимание наличию в них особой системы, присутствию альтернативных взглядов на решение проблем. На основании проведенной аналитической работы определены новые направления изучения истории казахской литературы. В качестве результатов исследования представлены новые пути исследования национального наследия. Подтверждена необходимость пересмотра подходов изучения литературного наследия с учетом требований современных научных направлений в данной области научного познания.

Ключевые слова: история казахской литературы, хронологическая система, диахронные, синхронные аспекты, исторический принцип.

*А. К. Matayeva¹, S. B. Jumagul², E. I. Kopteva³

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;

³Omsk State Pedagogical University, Russian Federation, Omsk.

Material received on 13.06.22.

THE STUDY OF THE HISTORY OF KAZAKH LITERATURE: TRADITIONAL TRENDS, NEW TRENDS

The article is devoted to the problems of the history of the study of Kazakh literature. The review of both traditional and new trends of this field of scientific knowledge is presented. The features of traditional and new research have been studied, and various scientific platforms have

been considered. Special attention is paid to the comparison of works on the history of the study of Kazakh literature as well as the assessment of the contribution of researchers and their role in the formation and development of scientific trends. At the same time, the movements of the scientific thought have been considered in retrospect: from early works to modern works. The contribution of modern studies of the history of Kazakh literature has been considered by analyzing the specific scientific works. Much attention is paid to the presence of a special system in these works and the alternative views on solving the problems. Based on the conducted analytical work, new trends of studying the history of Kazakh literature have been identified. As the results of the study, new ways of studying the national heritage are presented. The necessity of reviewing the approaches to the study of literary heritage, taking into account the requirements of modern scientific trends in this field of scientific knowledge, has been confirmed.

Keywords: history of Kazakh literature, chronological system, diachronic, synchronous aspects, historical principle.

Теруге 13.06.2022 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2022 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
2,19 МБ RAM
Шартты баспа табағы 18,65. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: А. К. Мыржикова
Корректор: А. Р. Омарова
Тапсырыс № 3937

Сдано в набор 13.06.2022 г. Подписано в печать 30.06.2022 г.
Электронное издание
2,19 МБ RAM
Усл. печ. л. 18,65. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: А. К. Мыржикова
Корректор: А. Р. Омарова
Заказ № 3937

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz